

HIT ÉS KÉTSÉG / FAITH AND DOUBT

Vallásantropológiai konferencia / A conference on the anthropology of religion

2015. október 16–18, péntek–vasárnap / 16th–18th October, Friday–Sunday

MTA Pécsi Bizottságának székháza

Pécs Committee of the Hungarian Academy of Sciences

7624 Pécs, Jurisics u. 44.

ABSZTRAKTOK / ABSTRACTS

BALATONYI JUDIT

Faith, doubt, pilgrims, tourists: The Pentecostal pilgrimage on foot of the people of Gyimes/Ghimeş

“We have to be careful, from year to year, not to change our pilgrim bundle, even if unnoticed, to a tourist bag!” – this was said in the sermon Pentecost Sunday indulgence in Gyimesbükk (Ghimeş-Făget) in 2015. The preacher drew attention to the good, appropriate, and to the harmful intentions, motivations of the Csíksomlyó (Şumuleu Ciuc) pilgrimage. Not surprisingly, several anthropologists and sociologists of religion have drawn attention to connections between tourism and religious pilgrimages; claiming that pilgrimages may also have religious, political and other motivations, while tourism can have religious aspects as well. The borderline between tourism and pilgrimage is not so thick, as we would have thought earlier (see Badone-Roseman 2004; Digance 2006; Tiina 2012: 323). Why do we go for pilgrimages? During the pilgrimage are we exclusively occupied with deepening and reinforcing our faith? Are we turning inside, towards God? Do we establish a temporary “*communitas*” with our fellow pilgrims rewriting all previous structures? Or is it possible that during the journey various religious and profane situations alternate, and, besides experiencing faith, we also give space to doubt and entertainment, and to the reinforcement of our everyday social relations? I will try to answer these questions through the analysis of the Csíksomlyó pilgrimage based on my observations made between 2011 and 2015.

In my presentation I will discuss how groups of people belonging to certain parochial communities and settlements of Gyimes are organized and reorganized; how they behave and what actions they take during the nearly eight hour long pilgrimage. I will discuss in detail the profane and religious motivations of pilgrims, as well as the continuous changes in their attitude. I do not interpret the constantly reorganizing small groups during the pilgrimage as “*communitas*”; rather I found that people were looking for each other’s company, or seeking help on the basis of their everyday social relationships. Nevertheless, during the last and most demanding part of the pilgrimage, one could always sense an individual introversion; the continuous singing and praying created a sort of “flow” state. Many have described the last phase of the pilgrimage as a challenge to their faith, and the Virgin Mary has helped them in the struggle.

*

Hit, kétely, zarándokok, turisták: A gyimesiek pünkösdi gyalogos zarándoklata

„Vigyáznunk kell évről-évre, hogy zarándokbatyunkat nehogy akár észrevétlenül is turistacsomagra cseréljük!” – Hangzott el a 2015-ös gyimesbükki, pünkösdvásárnapi búcsú prédikációjában. A szónok a csíksomlyói zarándoklat jó, megfelelő, illetve káros intencióira, motivációira hívta fel a figyelmet. Nem meglepő módon a turizmus és a vallásos zarándoklatok összefüggéseire számos vallás antropológus és vallásszociológus is felhívta már a figyelmet, hogy tudniillik a zarándoklatoknak vallásos, politikai és egyéb motivációi is lehetnek, ugyanakkor a turizmusnak is lehetnek vallásos vonatkozásai. A turizmus és zarándoklat közötti határok nem olyan élesek, mint korábban gondoltuk (lásd Badone – Roseman 2004; Digance 2006; Tiina 2012: 323). Miért zarándokolunk? A zarándoklat alatt kizárólag a hit elmélyítésén,

megerősítésén munkálkodunk? Befelé, Isten felé fordulunk? Zarándoktársainkkal ideiglenes, minden korábbi struktúrát átíró „communitas”-okat hozunk létre? Vagy akár az is előfordulhat, hogy az út alatt különféle vallásos és profán szituációk váltják egymást, a hit megélése helyett teret engedhetünk a kételynek, és a szórakozásnak, illetve a mindennapi társas kapcsolataink megerősítésének is? Mindezekre a kérdésekre a gyimesiek csíksomlyói gyalogos zarándoklatának elemzésével próbálok válaszokat keresni a 2011–2015 közötti megfigyeléseim alapján.

Tervezett előadásomban bemutatom, hogyan szerveződnek és szerveződnek újra az egyes gyimesi plébániai közösségekhez, településekhez tartozó emberek csoportjai, hogyan viselkednek, illetve milyen tetteket hajtanak végre a közel nyolcórás zarándoklat alatt. Részletesen beszélek a zarándokok profán és vallásos motivációjáról, illetve a résztvevők hozzáállásának, attitűdjeinek folyamatos változásáról, átalakulásáról is. A zarándoklat alatt folyamatosan újrászerveződő kisebb csoportosulásokat nem „communitas”-okként értelmezem, sokkal inkább úgy látom, hogy a mindennapi társadalmi kapcsolatok, kötések mentén keresik az emberek egymás társaságát vagy éppen kérik egymás segítségét. Ugyanakkor a zarándoklat legmegterhelőbb, utolsó szakaszában szinte minden évben érezhető volt a személyes befelé-fordulás, a folyamatos éneklés és ima valamiféle „flow” állapotot hozott létrehozni, a zarándoklat utolsó szakaszáról sokan úgy számoltak be, hogy az a hit erőpróbája volt, a Szűzanya megsegítette őket.

Badone, Ellen – Roseman, Sharon (eds.). (2004). *Intersecting journeys: The Anthropology of Pilgrimage and Tourism*. Champaign: University of Illinois Press.

Digance, Justine (2006). *Religious and Secular Pilgrimage*. In D. J. Timothy & D. H. Olsen (eds.), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys* (36–48). London and New York: Routledge.

Sepp, Tiina (2012). *Stories of Santiago Pilgrims: Tradition through Creativity*. – Marion Bowman and Ülo Valk (eds.). *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief* (301–327). Sheffield; Bristol, CT: Equinox Publishing.

BÁRTH, DÁNIEL

Zeal and rationality. Varieties of the position of the Catholic Church on exorcism in the second half of the eighteenth century.

The paper deals with the historical aspect of the problem of “faith and doubt” as a part of a larger monograph discussing the practices of a Franciscan friar who was active during the 1760’s as an exorcist/healer – among other places – in Zombor and the conflicts related to his activities. The conflict between his worldview and practices and the so-called “Catholic Enlightenment” that characterized the ecclesiastic leadership was mostly about charisma, belief in miracles versus rationality, nature/naturalness. We are not dealing merely with differences in contemporary interpretations of diabolical possession, but also with the irruption of individual religiosity as a model, which, in the framework of a more profound and more true faith and in the name of rationality rejected pseudo-miraculous phenomena manifested in externalities. The issue of “faith and doubt” is also a very exciting topic in terms of self-reflection, neutrality and the ‘outsider’ status of the historical anthropologist; even if he ‘re-tells’ events that took place two and a half centuries ago.

*

Rajongás és ráció. Az exorcizmussal kapcsolatos katolikus egyházi gondolkodás változatai a 18. század második felében

Az előadás egy nagyobb, monografikus jellegű kutatás és feldolgozás részeként, egy 18. századi ferences szerzetes ördögűző/gyógyító gyakorlatán, illetve az ezzel kapcsolatos konfliktus elemzése révén keresztül foglalkozik a „hit és kétely” problematika történeti oldalával. A többek között Zomborban, az 1760-as években tevékenykedő ferences világképe, gyakorlata, illetve az egyházi vezetést jellemző ún. „katolikus felvilágosodás” konfliktusa a karizma, csodahit versus ráció, természet(esség) körül forgott a 18. század második felében. Nem csak a korabeli megszállottság-értelmezések eltéréseiről van itt szó, hanem az individuális, egyéni vallásosságnak mint modellnek a betöréséről is, amely éppen a mélyebb és igazibb hit keretében lett racionális alapon elutasító a külsőségekben megnyilvánuló, pszeudo-mirákulózus jelenségekkel kapcsolatban.

A „hit és kétely” nemkülönben izgalmas kérdés lehet a történeti antropológus önreflexiója, semlegessége és kívülállása kapcsán, még akkor is, ha két és fél évszázados eseményeket „mesél újra”.

BRANDL, GERGELY

The Vienna Chancery as a critic of the Szeged witch-trials

In the Free Royal City of Szeged one of biggest witch-crazes of Hungary took place between June of 1728 and May 1729. The inhabitants of the recently reoccupied city were faced with numerous accusations and at least fifteen capital sentences were carried out during this rather short period. Although witch-hunt in the early-modern period in the Kingdom of Hungary was “relatively moderate” (by comparison to the Western territories of Europe), this episode/instance of it seems to have been as radical as the great-hunts of other regions (including other Central European trials). Besides contextualisation and providing a general understanding of the history of events, the main purpose of the paper is to interpret the trials in such a way as to offer a more precise understanding of the underlying reasons of the complexity and specificities of the events. The Szeged cases are among the most extensive such procedures in the history of Hungary (with regard to the number of concurrently accused witches). In order to provide an explanation it is worth examining the means of providing evidence (*balneatio*, types of confessions, manners of torture etc.), as these covered the whole examination period of the criminal procedure. The international and national spread of the news of the trials caught the attention of the Hungarian Royal Chancellery and led to a thorough examination of the questionable procedures of the city and the temporary suspension of the trials. During the examination process it was precisely these means of providing evidence that seemed to be the most unsubstantiated to the investigating state office. Although such a state investigation may not have been that unique, in the case of the witch-hunts it can be considered to be one of the first appearances of critical attitudes of the Hungarian state towards witch-hunts in general. Finally, the presentation examines the problematic role of the state in the great witch-hunt of Szeged. Although the state was eventually not able to impede the trials against the accused, it raised grave doubts about the legality of the procedures. These investigations constituted

integral parts of the Hungarian absolutist state administration that was in its formative period and they were also important forerunners of later regulations rendering witch-trials unlawful.

*

A Bécsi Magyar Udvari Kancellária kritikája a szegedi boszorkányperek ügyében

A magyarországi boszorkányüldözés történetének egyik legnagyobb boszorkányhisztériája Szeged Szabad Királyi városában zajlott 1728 júniusa és 1729 májusa között. Az újólag visszafoglalt város lakosságának számos vádaskodással kellett szembenéznie és legalább tizenöt halálos ítélet született ezen rövid időszak során. Jóllehet a Magyar Királyságban egy meglehetősen mérsékelt boszorkányüldözés zajlott a kora-újkor időszakában (figyelembe véve a nyugat-európai párhuzamokat) ez az eset mégis jelentősen eltér ettől, mivel annyira radikálisnak tűnik, mint a „nagy üldözések” más területeken (figyelembe véve más közép-európai eljárásokat is). Az eseménytörténet általános felvázolásán és a történeti kontextusba való beágyazáson kívül, az előadás célja, hogy olyan lehetséges olvasatát adja a pereknek, amely révén az események összetettségének és egyediségének okait pontosabban megvilágíthatjuk. A szegedi boszorkánypereket Magyarország legnagyobb ilyen eljárásai között tartják számon (figyelembe véve a boszorkánysággal vádolt személyek számát). Annak érdekében, hogy megfelelő magyarázatát adhassunk az eseményeknek, érdemes a bizonyítási eszközöket vizsgálni (fűrösztés, különböző vallomási formák, a tortúra módszerei stb.), mivel ezek a büntetőeljárás jelentős időszakát lefedik. A magyar boszorkányüldözés történetében a Magyar Udvari Kancellária figyelemét felkeltette a hírek nemzetközi és hazai elterjedése és ennek köszönhetően indult kiterjedt vizsgálat a város kétséges eljárásaival szemben, amely a perek időleges felfüggesztésével járt. A vizsgálati folyamat során éppen ezek a bizonyítási eszközök tűntek a legkétségesebbnek az eljárást lefolytató állami hivatal szemében. Jóllehet egy ilyen állami felülvizsgálat nem tekinthető egyedinek, azonban a boszorkányüldözés esetében ez tűnhet az egyik első kritikus állami hozzáállásnak. Végül az előadás azt kívánja megvizsgálni, hogy milyen szerepet töltött be az állam a nagy szegedi boszorkányperek alakulásában. Habár ez a szerep nem volt képes arra, hogy megakadályozza az eljárásokat a vádlottakal szemben, de komoly kétségek merültek fel az eljárások jogszerűségével kapcsolatban. Az ilyen állami vizsgálatok szerves részét képezik a formálódó magyar abszolutista állami adminisztrációnak és ugyancsak fontos előképe a boszorkánypereket jogtalanra minősítő szabályozásoknak.

COSMA, VALER SIMION

Between Faith and Doubt. The Gifts of The Spirit in Early Christianity

Within the historical evolution of Christianity and the priestly minister, the issue of the gifts of the Spirit (gr. Charisma) played a major role in different periods. Taking into consideration that the first Christian communities profoundly charismatic feature, their members considered that they were gifted by the Holy Spirit, through Baptism, with a spiritual gift enabling them to serve the spiritual and physical needs of the entire congregation. Whether the gifts of the Holy Spirit, as Saint Paul listed it in 1 Corinthians 12:8-10, belonged exclusively to the early period of church history or they are present in every age has been a subject of constant debate. A distinction was often made between ordinary and extraordinary, in and out, normal or miraculous gifts of the Spirit. Common talents as minister, teaching or guidance (as in Romans

12:7-8) did not cause problems, but "special" and miraculous powers (as in Corinthians 12:8-10) could provoke doubt in at least some members or lead to even more serious problems. Paul does not distinguish between normal and miraculous, but later this distinction appears within the church. This paper aims to offer a synthetic overview on the debate within the Christian church in its early centuries regarding the gifts of the Holy Spirit, and the efforts made by the church to impose control over them, as it was strengthening the institutional point of view.

CZÉGÉNYI, DÓRA ANDREA

Wavering words – self-adjusting acts. Aspects of faith and doubt in a maleficium narrative from Szilágyság (Sălaj)

On the basis of an interview reconstructing the story of the illness and recovery of a 35 year-old Hungarian Calvinist woman, I am outlining the alternative explanations and the remedy attempts of the *maleficium* identified and confirmed by popular and ecclesiastical specialists of magic. In the analysis of the (posterior) verbal behavior of the person experiencing the crisis situation I will point out the religious and non-religious segments of the relationship established with the diagnosing and/or healing specialists, and the positions of faith and doubt relating to these segments.

I will explore the faith put into the (official, semi-official and popular) specialists cooperating in the healing process in order to recover the patients' health, as well as the faith of some of the specialists in each other (e.g. cartomancer and Romanian priest) and the doubts they had about each other (e.g. Romanian priest and physician) in light of the *descriptive* texts discussing the symptoms, phases and healing methods of the illness; of the *argumentative* descriptions establishing the causal antecedents of the physical state perceived as altered; and of the *narrative* text excerpts explaining the evolution of *maleficium*-narratives with contextual elements (such as space, time, objects, individuals).

*

Ingadozó szavak – igazodó tettek. Egy szilágysági rontástörténet hit- és kételyaspektusairól

Egy 35 éves, magyar, református nő betegség- és gyógyulástörténetét rekonstruáló interjúszöveg alapján a népi és egyházi mágikus szakértők által beazonosított és visszaigazolt rontás alternatív magyarázatait és ellensúlyozási kísérleteit térképezem fel. A krízishelyzetet megélő személy (utólagos) nyelvi magatartásának elemzése során a diagnosztizáló és/vagy gyógyító specialistákkal kialakított és fenntartott kapcsolat vallásos és nem vallásos szegmenseire, az azokkal kapcsolatos hit- és kétely-álláspontokra mutatok rá.

Az egészség helyreállítása végett felkeresett, a gyógyításban közreműködő (hivatalos, félhivatalos és népi) specialistákba vetett hitet, azok némelyikének egymásba vetett hitét (pl. kártyajós és román pap) és egymással szembeni (pl. román pap és orvos) kételyeit követem nyomon a betegség tüneteire, fázisaira, majd a gyógyítás módzatára kitérő *deskriptív*, a megváltozott tapasztalt testállapot oksági előzményeit is megállapító *argumentatív*, valamint a rontástörténet kibontakozását kontextuális elemekből (tér, idő, tárgyak, személyek) kiépítő, *narratív* jellegű szövegrészeket tükrében.

CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY

**“What do you think about it, you, who are inside and outside at the same time?”
responses to the revelations of “Prophet Denis” by the participants of his new religious
movement**

I have been conducting fieldwork – primarily based on long-term participant observation, interviews, online ethnographic methods – since 2010 in the circle of a new religious movement organized around a contemporary Unitarian popular prophet, Dénes Péter (or as he calls himself: “dénes...Prophet”), who was born in Homoródkarácsonyfalva (Crăciunel). Dénes Péter stepped into the public eye with his vocation as a prophet in 2008, and he has since become the leader of a new religious movement, organized in scattered groups around the Carpathian-basin and mostly active in Voivodina. He emphasized that he was not trying to separate his disciples from their own Church or congregation (he thus claimed to be ecumenical); he did, nonetheless, assert that with his help one could establish a direct connection to the Holy Spirit, and thereby deepen one’s faith and receive direct life guidance from “heavenly forces”, without ecclesiastic intermediaries. Since he believed that the Christian clergy was in general unfit for guiding believers towards true faith, he encouraged people to directly understand the words of the Bible and – through “receiving” the Holy Spirit with his prophetic guidance – to develop an exceptionally individual religiosity. His teachings include numerous pieces of life-management (e.g. concerning clothing, farming, behavior and abstinence). The members of the religious movement have very different attitudes toward his peculiar reincarnation-doctrines and to his ideas of the afterworld acquired during his visions and out-of-body experiences.

My presentation will compare the prophet’s religious and profane life-management admonishments to the way they are received by the group and how this group transformed them, in their discourse, to its own image, and its own value preferences – sometimes in opposition to the guidelines of the prophet. One of the prophet’s closest disciples used the phrase quoted in the title, to address me the anthropologist of religion on a question of faith . The phrase unintentionally illustrates the duality of the researchers’ attitude, and also the repercussion it has on the researched community. Therefore, I will pay special attention to the concrete process through which the group came to the decision to give up the practice of firewalking, which they had used as an emblematic legitimization technique. One of my published articles on the group and known to them, also played a role in the decision, as did other online and offline feedback. Furthermore, I will analyze separately the doctrine of reincarnation, the role of personal holy spirits (as disposable helper spirits), as well as ideas on the nature of angels, in order to show: the revelations of the prophet are far from being applied uniformly or without doubt within the group.

Through examining the internal discourse of the movement and its social context, I will illustrate with specific examples how the transformational power of the inner discourse of the members or subgroups within the group often constitute a counterweight to the theoretical guidelines of the prophet. Even though the vernacular religiosity of the members (their registers of knowledge and their attitude to values) goes through a significant modification because of their shared experiences within the group, the increasingly popular set of narratives and the instruction of the leader; doubt and individuality, and the inner mechanisms of smaller factions cause fractures in this homogenizing tendency. These fractures and dialects occasionally bend the will of the prophet, sometimes they result in exits or distancing by the members, and sometimes they lead to compromise solutions (even if only implicitly). Long-term fieldwork makes it possible to map the diverging and converging tendencies of the members’ individual religiosity and of their image.

„Te mit gondolsz erről, aki ugye félig kint is vagy, félig meg bent is?” A székelyföldi „dénes...Próféta” iránymutatásainak fogadtatása az általa vezetett Kárpát-medencei keresztény megújulási mozgalom körében

2010-től végzek – főleg tartós résztvevő megfigyelésen, interjúkon, online etnográfiai módszeren alapuló – terepmunkát egy kortárs népi próféta, a homoródkarácsonyfalvi születésű unitárius Péter Dénes (saját szóhasználatában „dénes...Próféta”) köré szerveződő új vallási mozgalom körében. Péter Dénes 2008-tól lépett ki a nyilvánosság elé prófétai elhívásával, és azóta a Kárpát-medence szerte elszórtan szerveződő csoportból egy főleg a Vajdaságban aktív, új vallási mozgalom vezetőjévé vált. Hangsúlyozza, hogy tanítványait nem kívánja saját egyházuktól, gyülekezetüktől kiszakítani (elméletileg tehát ökumenikus), azonban azt állítja, hogy segítségével közvetlen kapcsolatot lehet létesíteni a Szentlélekkel, és így egyházi közvetítők nélkül lehet elmélyíteni hitüket, és közvetlen életvezetési tanácsokat kaphatnak a „mennyei erőktől”. Mivel szerinte a keresztény papság általában nem alkalmas az igazi hit felé vezető úton a hívek vezetésére, ezért a Biblia közvetlen megértésére és – prófétai iránymutatása segítségével a személyes Szentlélek „megkapása” által – rendkívül individuális vallásosság kialakítására buzdít. Tanításai számtalan konkrét életvezetési tanácsot (pl. a ruházkodásra, gazdálkodásra, viselkedésre és az absztinens életmódra vonatkozóan) tartalmaznak. Sajátos reinkarnáció-tanához és látomásai, testen kívüli utazás-élményei során túlvilágképzeteihez a vallási mozgalmon belül a szereplők rendkívül eltérően viszonyulnak.

Előadásomban szembe kívánom állítani a próféta vallási és világi életvezetési kinyilatkoztatásait azzal, ahogyan azt a csoport befogadja és diskurzusai során kialakítja sajátos arculatát, értékpreferenciáit – néha a próféta iránymutatásai ellenében. A címbeli idézet a próféta egyik legközvetlenebb tanítványától származik, aki egy releváns vallási problémával kapcsolatban nekem, mint a csoportot évek óta kutató vallásantropológusnak vezette be így egyik kérdését – ezzel önkéntelenül is illusztrálva a kutatói attitűd kettőségét, de a kutató közösségre történő visszahatását is. Ezért külön ki szeretnék térni arra a konkrét folyamatra, aminek során a csoport a 2010 és 2012 között emblematikus legitimációs technikaként alkalmazott parázson járás gyakorlatát abbahagyta, és amely döntésben a csoport számára is ismert vallásantropológiai kutatásom egyik publikált írása is szerepet játszott sok más, az interneten és az offline térben kapott visszajelzés mellett. Ezen kívül a reinkarnáció tanát, a személyes szentlelkek (mint lecserélhető segítő szellemek) szerepét, továbbá az angyalok mibenlétének elképzeléseit szeretném külön elemezni, hogy bemutassam: a próféta kinyilatkoztatásai korántsem egyöntetűen vagy kétségmentesen érvényesülnek a csoportban.

A mozgalom belső diskurzusainak és társadalmi kontextusának vizsgálata során konkrét példákkal illusztrálom, hogy a tagok és kisebb egységeik belső diskurzusainak formáló ereje sokszor ellensúlyt képez a próféta elméleti iránymutatásaival szemben. A tagok vernakuláris vallásossága (egyéni tudásregiszterei és értékviszonyulásai) ugyan jelentős módosuláson megy át a csoporton belüli közös élmények, egyre ismertebbé váló narratívumkészlet és a vezető instrukciói miatt, azonban a kétely és az egyéniség, továbbá a kisebb klikkek belső mechanizmusa gyakran töréseket okoz e homogenizáló tendenciában. E törések és dialektusok olykor a próféta akaratát hajlítják meg, máskor kilépéseket, eltávolodásokat okoznak, megint máskor kompromisszumos megoldások születnek (akár hallgatólagosan). A tartós terepmunka során feltárhatóvá válnak a csoporttagok egyéni vallásosságának és a csoport arculatának széttartó és összetartó tendenciái is.

CSEPREGI, ILDIKÓ

The role of doubt in miracle-narratives

In both the ancient Greek and the Christian miracle-narratives we often encounter the character of the doubter, the faithless. I will examine how the presence of this character shaped the dynamics of the miracle 1) from a narrative perspective, 2) from the perspective of the answers the deity, the saint, the Church gave; and 3) how their presence contributed to the development of certain types of miracle (such as punishment miracles); and finally, I will try to explain 4) to what extent did the person and the doubts of the skeptic represent a religious-social reality, and how much their display in the narratives reinforced the faith in the miracle-worker.

*

A kétség szerepe a csodaelbeszélésekben

Mind az ókori görög, mind pedig a keresztény csodatörténetekben gyakran találkozunk a kételkedő, a hitetlen alakjával. Azt vizsgálom, hogy az ő jelenléte hogyan alakítja magát a csoda dinamikáját, 1, narratív szempontból 2, az istenség/ a szent / az egyház válasza szempontjából; ill. 3, hogyan járul hozzá bizonyos csodatípus kialakulásához (büntetéscsoda), végül pedig arra kereselek választ, 4, hogy a kételkedő alakja és kétségei mennyiben tükröztek egy vallási-társadalmi valóságot, és ezek szerepeltetése mennyiben járult hozzá a csodatévőbe vetett hit megerősítéséhez.

FARKAS, JUDIT

Doubt, faith and knowledge in the lives of Hungarian Krishna devotees

For people who join new religious movements the doctrines and practices of their religion are not given and natural, but they are the result of a shorter-longer building process. The option of personal choice leads to an individualized form of experiencing faith, and to having a relationship with the supernatural, in which doubt is a fundamental instrument of gaining certainty.

For Hungarian Krishna devotees, knowledge plays an especially important role in developing faith. They believe that increasing their knowledge of their religion (by reading holy texts and theological essays, by listening to spiritual masters) not only increases their expertise in the religion, but also their conviction, which helps eliminate doubt.

In my paper I examine how the Hungarian devotees who had joined the Hare Krishna movement experienced this process, how they have built their faith; I will examine who and what played a leading role in this process, as well as the role of the community, of spiritual masters, of holy texts, and of religious practices in the process; how individuals form their faith through a constructive dialogue of doubt and conviction, of questions and answers.

*

Kétely, hit és tudás a magyar Krisna-hívők életében

Az új vallási mozgalmakhoz csatlakozók számára vallásuk hittételei és gyakorlata nem eleve adott és természetes, hanem egy hosszabb-rövidebb építkezési folyamat. A személyes választás lehetősége a hit megélésének, a természetfeletttel való viszonynak egyfajta individualizált formáját hozza létre, amelyben a kétely a bizonyosság megszerzésének alapvető eszköze.

A magyar Krisna-hívők számára a tudás kifejezetten fontos a hit fejlesztésében. Úgy vélik, hogy a vallásukról való tudás gyarapítása (szentírások, teológiai munkák olvasásával, tanítómesterek hallgatásával) nem csak a vallásban való jártasságot növeli, hanem meggyőződésüket is erősíti, a kételyek felszámolását is segíti.

Előadásomban azt vizsgálom meg, hogy a Hare Krisna mozgalomhoz csatlakozott magyar hívők miként élték meg ezt a folyamatot, hogyan építették fel hitüket; kik és mik játszották ebben a főszerepet, milyen jelentősége volt a folyamatban a közösségnek, a lelki tanítómestereknek, a szentírásoknak, a vallásgyakorlatnak; a kérdések és válaszok, a kétely és meggyőződés konstruktív párbeszéde során az egyén miként alkotja meg a hitét.

FRAUHAMMER, KRISZTINA

Phishing, superstition or healing prayer?

In the age of Internet communication we often hear the warnings: “Don’t forward chain e-mails!” or “Delete it immediately!” Behind these calls for caution are ideas according to which the aim of the launcher of chain e-mails is to phish for data, to unnecessarily overburden mail servers, or to disseminate false news. Yet, in all of our mailboxes we repeatedly find these letters, proving that despite all the caution and warning many people do forward them. Moreover, it seems as if the Internet provides the technical background, which makes such letters and their newer, evolved versions popular again. In my analysis, from a broad set of topics I will primarily focus on ‘good luck chain letters’ in a religious context. Their content calls for us to put them in a separate group: they convey prayers, nice and edifying stories, words of wisdom, sometimes even celestial messages; and their promises usually involve the growth of one’s spiritual wealth (they will pray for, think of, send positive energy to the recipient of the letter, and so forth). What makes these letters viable? Is their viability only due to the rational arguments of the well-drafted persuasive schemes; or is it the recipients’ desire for a miracle that makes them hit the forward button? Or is it perhaps the divine origin, Jesus, the Virgin Mary or a Saint, which legitimizes the exceptional mercy associated with the forwarding of the letters? Do the particularities of the genre of prayers play a role in this? Do people believe the content of the letters, or is it fear, the threats often included in the postscript that motivates the forwarding? I intend to find answers to these questions by examining religious chain e-mails.

*

Adathalászat, babona vagy gyógyító ima?

Az interneten való kommunikáció korában gyakran hallhatjuk azt a figyelmeztetést, hogy „Ne küldj tovább lánclevelet!” vagy „Azonnal töröld ki!”. E felszólítások háttérében az a vélekedés

áll, hogy a lánclevelek elindítóinak a célja az adatok gyűjtése, a levelező rendszerek felesleges terhelése, álhírek terjesztése. Mégis mindannyiunk levelesládájában rendszeresen felbukkannak ezek a levelek bizonyítva, hogy az óvás ellenére számosan továbbküldik azokat. Sőt, úgy tűnik, az internet olyan technikai hátteret kínál, amely újra népszerűvé tette az ilyen jellegű leveleket és azok újabb variánsainak kialakulását. A tematikailag tág területet magába foglaló forráscsoportból elsősorban a vallási kontextusba helyezett szerencseleveleket kívánom elemzésembe bevonni. Ezek tartalmuk miatt is önálló csoportba rendezhetők: imákat, szép és tanulságos történeteket, életbölcseességeket, néha égi üzeneteket közvetítenek, és ígéreteikben is főképp a lelki javak gyarapodása kerül a középpontba (akinek továbbküldik azért imádkozni fognak, gondolni fognak rá, pozitív energiát fognak sugározni rá stb.). Miben rejlik tehát életképességük oka? Csupán a jól megszerkesztett meggyőzőési sémák racionális érveivel magyarázható ez, vagy a csoda utáni vágyakozás készteti a továbbküldőket? Esetleg az égi eredet, Jézus, Szűz Mária, egy szent legitimálja az ezek továbbküldéséhez kapcsolódó különleges kegyelmeket? Az ima műfaji sajátosságai közrejátszanak-e ebben? Hisznek-e a leírt tartalomban, vagy a félelem, a záradékban gyakran olvasható fenyegetés motiválja a továbbítást? A vallásos témájú láncleveleket vizsgálva ezekre a kérdésekre keresem a választ.

GYÓRFY, ESZTER

Faith, doubt and the dynamics of change in the interpretations of a woman's disease

This case study seeks to follow the different local ideas concerning a peasant woman's illness. Initially having been diagnosed as bewitchment/curse both in the family and the community, the diverse symptoms gave rise to several competing interpretations, but after a while – after seeing both magical specialists, priests and doctors – the sick woman started to emphasize the medical aspects of her case, trying to get an accurate clinical diagnosis and dismiss the ideas of witchcraft and ritual cursing.

In my presentation I will analyze this process by asking the following questions: What do the woman, her family and the different members of the community believe? What makes them doubt other people's explications? How and why do the interpretations change over time?

Finally I hope to be able to point out the changes in the interpretations on different levels (local, family, individual) and the dynamics of faith and doubt as the most important factors that influenced them.

*

Hit, kétely és a változás dinamikája egy asszony betegségének értelmezéseiben

Az esettanulmány egy falusi asszony betegségének különböző helyi értelmezéseit követi nyomon. Állapotát eleinte a család és a közösség is rontás következményének tartotta, később különböző, „versengő” interpretációk születtek problémájával kapcsolatban, végül – miután mágikus specialistákat és papokat, továbbá orvosokat is felkeresett – a beteg asszony tüneteinek lehetséges orvosi magyarázatait kezdte hangsúlyozni, és megpróbált egy pontos kórképet felállíttatni, ami együtt járt a boszorkányság illetve bármiféle mágikus károkozás kizárásával a betegségok sorából.

Előadásomban ezt a folyamatot mutatom be, elsősorban a következő kérdések mentén: Mit hisz a beteg asszony, a családja és a közösség különböző tagjai? Mi készteti őket arra, hogy

kétségbe vonják mások interpretációit? Hogyan és miért változnak az értelmezések az évek során?

Reményeim szerint eközben láthatóvá válnak majd a változások az értelmezések különböző szintjein (helyi, családi, egyéni), valamint a hit és kétely dinamikája, amely e változásokat a leginkább befolyásolta.

HESZ, ÁGNES

The strategic use of belief and scepticism in a local bewitchment discourse

This paper focuses on the local bewitchment discourse of a Hungarian village community in Romania. In the studied community – as in many other communities in Transylvania – magical harm is supposed to be done in basically two ways: either by individual cursing and curse-masses paid to the orthodox priests, or by the bewitching activity of a witch. The two forms of bewitchment, which are terminologically differentiated by the locals, form an antagonistic pair on the basis of their ideology and function. While the curse-mass and the curse triggers divine judgement that falls only upon the guilty, the bewitchment done by witches works through demonic powers and may be effective against anybody, guilty and innocent alike. However, symptoms of the two types are identical, which opens up space for alternative interpretations of personal mishaps. In my presentation I focus on the roles disbelief and scepticism have in the course of communal interpretations of personal tragedies and misfortunes. I also try to show the social embeddedness of the various attitudes towards individual cases.

*

Hit és kétely mint stratégia egy helyi rontásdiskurzusban

Előadásomban egy erdélyi magyar faluközösség rontásdiskurzusát vizsgálom. A rontásnak, azaz ártó célú, feltételezett vagy valós mágikus tevékenységnek erdélyszerte – így az általam vizsgált közösségben is – két típusa van, amelyek funkcionálisan és ideológiailag is szemben állnak egymással, és amelyeket a helyiek terminológiailag is megkülönböztetnek. Az egyik típusba az ortodox pap által végzett átokmise, illetőleg az egyéni átok és a hozzájuk kapcsolódó járulékos technikák tartoznak, a másikba pedig a közösségben fermekásoknak nevezett egyéni rontók által végzett mágikus eljárások. Míg az átokmise és az átok istenítélet jellegű és a helyi elképzelések szerint csak a valóban bűnösökre sújt le, addig a fermeka ördögi hatalmak mozgósításával történik és bárki ellen hatékony. A kétféle „rontás” tünetei azonban azonosak, így az egyéneket és családokat érő szerencsétlenség átokmise és fermeka következményeként egyaránt interpretálható. Mindez egy összetett értelmezési gyakorlatot eredményez, amely azért érdekes, mert a rontás áldozatai a különböző értelmezések szerint különböző – pozitív vagy negatív – szerepben tüntethetők fel.

Előadásomban azt próbálom bemutatni, hogy a közösségben előforduló szerencsétlenségek rontásként való értelmezésének közösségi folyamatában milyen szerepet játszik a hit és a kétely, és hogy a különböző viszonyulások miképp függnek össze az érintettek és értelmezők társadalmi kapcsolathálójával, a közösségben elfoglalt helyével.

ILYEFALVI, EMESE

Discourses of doubt in witchcraft trials

The screenplay-like narratives of the testimonies in witch-trials, the morphological elements and their successiveness in the belief-narratives told in front of the tribunal are well-known in Hungarian and international witchcraft research. A belief-narrative, nonetheless, can be told with very different interpretations and for various reasons. In recent decades anthropological research has shown the significant role of the expression of doubt and skepticism in the field of beliefs and religion. Doubt, and the uncertain, sometimes even plural interpretations of events occurred several times in witch-trial testimonies; moreover, it often became the key point of the trials. What was the role of doubt in the, often strict and schematic testimonies, told and recorded in courtroom discourse? What happened if the witnesses were uncertain? How did they formulate their doubt in front of the tribunal? Did their doubtful attitude provide any relevant information in terms of the proceeding of the trial? In order to answer these questions I will examine the texts of witness testimonies of Hungarian witch-hunting documents; especially the metapragmatic comments occurring in *maleficium*-discourses.

*

Kétely-diskurzusok a magyarországi boszorkányperekben

A boszorkányperek tanúvallomásainak forgatókönyvszerű narrációja, a bíróság előtt elmondott hiedelemtörténetek morfológiai elemei és egymásutánisága jól ismert a hazai és nemzetközi boszorkányságkutatásban. Egy hiedelemtörténetet azonban nagyon különböző értékeléssel és sokféle célból el lehet mondani. Az utóbbi évtizedek antropológiai kutatásai kimutatták, hogy milyen nagy szerepet játszik a kétely, kételkedés megfogalmazása a hiedelmek és a vallás területén. A kételkedés, az események bizonytalan, olykor plurális értelmezése a boszorkányperek tanúvallomásaiban is számos helyen felbukkan, sőt egyes perek kulcspontjává is válhat. Vajon a tárgyalótermi diskurzusban elhangzott és rögzített sok esetben szigorú és sematikus vallomásokban milyen szerep jut a kételkedésnek? Mi történetik, ha a tanúk bizonytalanok? Hogyan és miként fogalmazzák meg kételyeiket a bíróság előtt? Vajon kételkedő attitűdjük a per lefolyása szempontjából releváns információ volt? A fenti kérdések megválaszolásához a magyarországi boszorkányüldözés iratai közül a tanúvallomások szövegeit vizsgálom, azon belül is a rontásdiskurzusokban előforduló metapragmatikai megjegyzéseket.

KIS-HALAS, JUDIT

“I was angry with the angels for f*cking me over” – The dynamic of doubts and reinterpretations in contemporary esoteric healers’ ideas about the spirit world

In my paper I wish to present, on the basis of my field research, through the example of contemporary healers and specialists of magic, certain processes of the development, shaping and transformation of faith in the spirit world. My previous research convinced me that one of the key life objectives (*life tasks*) for these specialists was a continuous moral-spiritual development, which could exclusively be attained by finding and following a personalized, entirely individual, spiritual

path. This spiritual pathway (we might as well call it faith) is continuously transforming; its function could be compared to the route planner assisting our sense of orientation in the traffic: it always has to be up-to-date, flexible; it has to have a fast and satisfying reaction to any change occurring. What strategies do esoteric specialists apply when they encounter an obstacle on their spiritual journeys, when they have to “recalculate” their individual worldview (including the spirit world), when the faith they had thus far is shaken? How and from where are the new ideologies integrated, while the old ones cease to be valid? For instance, why do the kindly helping angels become agents of an unscrupulous and evil mechanism; or how do the manifestations of the returning dead – considered to be authentic thus far – become a “projected image”? The seemingly tabloid examples are mostly based on reading experiences; and in the second half of my presentation I am focusing especially on this theoretical field of sources, examining works which raised doubts in esoteric specialists.

*

„Haragudtam az angyalokra, hogy átb*sztak” Kételyek és újraértelmezések dinamikája a kortárs ezoterikus gyógyítók szellemvilágról alkotott elképzeléseiben

Az előadásban a szellemvilágba vetett hitt kialakulásának, formálódásának és változásainak bizonyos folyamatait szeretném bemutatni kortárs gyógyítók és mágikus szakértők példáján, saját terepkutatásomat alapul véve. Korábbi vizsgálataim arról győztek meg, hogy e specialisták számára az egyik kulcsfontosságú létező (*életfeladat*) a folyamatos lelki-szellemi fejlődés, amely kizárólag egy testreszabott, a legteljesebb mértékben egyéni, spirituális út megtalálásával és követésével érhető el. Ez a spirituális ösvény (mondhatjuk akár hitnek is) folyamatosan formálódik, működtetése a közlekedésbeli tájékozódásunkat elősegítő útvonaltervezőhöz hasonlítható: mindig naprakésznek, rugalmasnak kell lennie, gyorsan és kielégítően kell reagálnia bármilyen változásra. Milyen stratégiákat alkalmaznak az ezoterikus specialisták akkor, ha spirituális útjukon akadályba ütköznek, ha „újra kell tervezniük” egyéni világméretűket (s benne a szellemvilágot), ha addigi hitük megrendült? Hogyan és honnan épülnek be az új ideológiák és veszítik érvényüket a korábbiak, például miért válnak a jótékonyan segítő angyalok egy gátlástalan és gonosz gépezet ágenseivé; vagy hogyan lesz a visszajáró halottak addig hitelesnek vélt megjelenéséből „vetített kép”. A talán szenzációhajásznak tűnő példák nagyrészt olvasmányélményeken alapulnak, s előadásom második része éppen erre az eszmei forrásvidékre kalauzol, amikor azokat a műveket is görcső alá veszi, amelyek kételyt ébresztettek az ezoterikus specialistákban.

*

KLANICZAY, GÁBOR

Doubts in the reality of stigmata – stigmata as weapons against doubt

Stigmatization, the appearance of Christ's five holy wounds on the body of a devout, is one of the most extreme miracles in the history of Christianity. This complete bodily identification with the suffering Jesus is based on the most intensive compassion, but it is, at the same time, a very bold claim. By sharing Christ's passion the stigmatic also intends to share, to a certain extent, his redemptory role. It is not surprising that the most famous such case, the stigmatization of Saint Francis of Assisi - besides the enthusiasm of the Franciscan friars - was confronted for centuries with doubt, criticism and skepticism: Were they real or fake? Did they indeed appear because of a supernatural cause (the vision of the Seraph and/or the rays

emanating from the wounds of Christ)? Or did the body of Francis produce these signs in a psychosomatic way, because of his deep devotion to the wounds of Christ? Or did he cause them to himself in a state of trance? Or were the traces of some dermatological illness (maybe leprosy) taken to be stigmata after his death? Defending the stigmata of Francis against those critics included witness testimonies, legends, visions, theological reasonings, and the claim of reality for his stigmata was ultimately used as a weapon against doubt in the miracle-working power of "modern saints" in the Middle Ages. After discussing these debates, in the second part of my paper, I will present, with brief examples, a number of subsequent cases of stigmatics, from the Middle Ages to the present, with the passionate and skeptical controversies around the reality of their stigmata: Clare of Montefalco, Catherine of Siena, Lucia Brocadelli, Magdalena de la Cruz, Anna-Katharina Emmerick, Louise Lateau, Padre Pio.

*

Kétkedés a stigmák valóságában - a stigmák, mint fegyver a kétely ellen

A stigmatizáció - vagyis Krisztus öt szent sebhelyének megjelenése egy hívő testén - az egyik legelképezetlenebb csoda a kereszténység történetében. A szenvedő Jézussal történő teljes testi azonosulás a lehető legmélyebb együttérzésen alapul, de magában foglal ugyanakkor egy nagyon merész állítást. Krisztus passiójában osztozva a stigmatizált bizonyos mértékig Krisztus megváltó szerepéből is részt kíván vállalni. Nem csoda, hogy a leghíresebb ilyen csoda, Assisi Szent Ferenc stigmatizációja, miközben a ferences barátok lelkesen büszkélkedtek vele, sokakból kételyt, kritikát, szkepticizmust váltott ki. Valódiak voltak-e e stigmák, vagy csalással van dolgunk? Valóban természetfeletti erők okozták e sebeket (a Szeráf látomása, és/vagy a Krisztus sebeiből eredő fénysugarak)? Vagy Ferenc teste produkálta e jeleket pszichoszomatikus úton, a Krisztus sebei iránt érzett mélységes tisztelete következtében? Vagy saját kézzel okozta magának e sebeket elragadtatott, önkívületi állapotban? Vagy valamilyen bőrbetegség (esetleg lepra) jegyeit értelmezték így halála után? Ezekkel a kritikákkal szemben Ferenc stigmáinak valóságát rendje tanúvallomások, legendák, látomások, teológiai eszme-futtatások sorával próbálta megvédeni. A stigmák valóságának állítása végső soron fegyver volt a "modern szentek" csodatevő képességeibe vetett hit iránti kétely ellen. Miután bemutattam e vitákat, az előadás második felében rövid példák sorával áttekintést adok más stigmatizáltak stigmái körüli szenvedélyes és a kétely újabb formáit felvető vitákról, a középkortól napjainkig: Montefalcói Klára, Sziénai Katalin, Lucia Brocadelli, Magdalena de la Cruz, Anna-Katharina Emmerick, Louise Lateau és Padre Pio stigmáiról lesz szó.

KOMÁROMI, TÜNDE

Believing and doubting the power of Orthodox priests and the Orthodox faith

The paper will analyze the relationship between Romanian, Hungarian, and Roma inhabitants and Orthodox priests based on fieldwork done in the Transylvanian village Ordongosfuzes (Fizesu Gherlii). Seeking help from Romanian Orthodox priests in case of serious illness, family problems or economic damage is widespread all over Transylvania. There is no in-depth research done on the background of this social practice. Religious or ethnic borders are often transgressed while visiting an Orthodox priest in crisis situations. It would be important to see whether knowledge on Orthodox religious culture and personal relationship with Orthodox priests and believers is influencing this help seeking.

In addition I will analyze strategies for solving crises taking into consideration the relevant personal relationships of the locals. To whose advice do they listen, in which cases do they visit Romanian Orthodox priests or shrines? There are several important questions to answer: does the belief in the power of the Orthodox priests and the Orthodox religion depend on context and does it change in crisis situations or at different life stages? Or rather does the predisposition to religious activity and border-crossing change?

*

Hit és kételkedés az ortodox vallás és az ortodox papok „erejében”

Előadásomban ördögösfüzesi terepmunkám alapján szeretném megvizsgálni román, magyar és cigány lakosok viszonyulásmódját az ortodox valláshoz és az ortodox papokhoz. Erdély szerte elterjedt jelenség az ortodox papoktól való segítségkérés betegség, családi problémák és kár esetén nemzetiségi és vallási hovatartozástól függetlenül, ugyanakkor az is közismert, hogy nem mindenki él ilyen lehetőséggel, illetve nem feltétlenül vállalja azt nyilvánosan. A jelenség háttérében levő motivációk nincsenek mélységeikben feltárva. Fontos volna megvizsgálni, hogyan viszonyul egymáshoz a tudás és a tapasztalat az ott élő különböző nemzetiségű és vallású emberek esetében, mi befolyásolja hitüket vagy kételyeiket. A vizsgált személyek emberi kapcsolatait is figyelembe véve megvizsgálom, ki hogyan old meg válsághelyzeteket, kinek a tanácsaira hallgat, milyen esetben esik választása a román papokra illetve ortodox szentekhez való zarándoklatra, illetve kik azok, akik egészen más kontextusban kérnek és kapnak vallásos segítséget (pl. neoprotesztáns vallásos közösségekben). Igyekszem nyomon követni, hogy az ortodox vallás illetve az ortodox papok 'erejébe' vetett hit kontextusfüggő-e, változik-e krízishelyzetben, illetve az emberi élet különböző szakaszaiban, vagy csupán a vallásos aktivitás és a határátlépésre való hajlam változik.

LOSONCZY, ANNAMÁRIA

Doubt, faith and performative misunderstanding in the neo-shamanic ayahuasca rituals (Western Europe and Latin America)

The ethnographic basis of my presentation is provided by a multi-sited urban fieldwork I carried out in recent years by participating in neo-rituals inspired by native American shamans in Bogota, in Medellin (Columbia), or in Brussels and in the South of France, and by conducting in-depth interviews with shamans and devotees. The intercultural ritualized actions associated with the ritualized collective consumption of the 'ayahuasca', a traditional herbal drink with Amazonian origins having hallucinogenic and purgative effects, take the shamans and the devotees on journeys both in the virtual space of the Web and in real transcontinental geographical space: it organizes complex networks continuously in motion between members of the urban middle-class and shamans of various ethnic origins through the contact efforts of the "organizers" and the "initiates".

The presentation highlights the interactive and communication aspects of the ritual act, which create new forms of faith and of doubt, for both the shamans and the participants, with the help of the 'performative misunderstanding' as a communication model.

Kétség, hit és performatív félreértés a neo-sámánista ayahuasca rítusokban (Nyugat-Európa és Latin-Amerika).

Az előadás etnográfiai alapját egy több éve tartó többszinterű városi terepmunka adja, egyrészt Bogotában, Medellinben (Kolumbia), másrészt Brüsszelben és Dél-Franciaországban indián sámánizmus inspirálta neo-rítusokban való részvétellel, sámánokkal, valamint hívekkel felvett mélyinterjúkkal. Az „ayahuasca” amazoniai eredetű, növényi hallucinogén és purgatív hatású hagyományos ital ritualizált kollektív fogyasztása körül szerveződő interkulturális ritualizált cselekvés utazik és utaztat sámánokat és híveket, úgy a virtuális Web, mint a reális a transzkontinentális földrajzi térben; komplex és folytonos mozgásban lévő kapcsolathálózatokat szervez a városi középosztályok tagjai és a különböző etnikai eredetű sámánok között a „szervezők” és „beavatottak” kapcsolatteremtő munkáján keresztül.

Az előadás a rituális cselekvés interaktív és kommunikációs módozatait világítja meg, amelyek a hit és a kétség új formáit dolgozzák ki, mind a sámánok, mind a résztvevők számára, a „performatív félreértés”, mint kommunikációs modell segítségével.

MENCEJ, MIRJAM

Belief and disbelief in the witchcraft narratives.

The paper is about personal attitudes of people to witchcraft in a rural area in Eastern Slovenia during fieldwork research done in 2000-2001 and 2013-2015. When narrators expressed their belief (I am referring here to the belief not as the object of believing but as “the subject’s investment in a proposition”) to witchcraft explicitly, their attitude fluctuated from total admission of their belief in the reality of witches to explicit statements of disbelief, making fun of those who believe, and sometimes unwillingness even to talk about witches at all because they don’t believe in them, but also the whole range of attitudes between these two opposites. Numerous conversations we had with the locals also revealed that their explicit initial expression of (dis)belief did not always correspond with what it later on turned out in the conversation. On the one hand, there is the question of the attitude of the people themselves towards their beliefs, and on the other there is the matter of their willingness to disclose their real belief to an ethnologist. The paper discusses various reasons for people not wanting to disclose their belief and various narrative strategies they can apply to avoid disclosing their personal attitude to witchcraft to the researcher.

NAGY, ILONA

Creation of the Earth: the dilemmas of God, the Creator

According to the pattern known from Hungarian creation myths the creator deity acts always purposefully and rightly; the result of his work can only be a positive achievement. In dual creation myths he has a negative counterpart, who tries to imitate him, but does not succeed, and thereby creates a faulty or sometimes even harmful creature. It is unusual to find creation myths in which God is not perfect: where he makes a mistake and has no idea how to fix it. God creates the sky and the earth, but miscalculates the dimensions, and the Earth is so big that the sky is unable to cover it. The hedgehog helps him; he advises him to crumple the earth so that it becomes little and fits under the sky. These wrinkles became the mountains. The hedgehog is thus a mythical creature participating actively in the creation. The above-mentioned myth is known in the geographical regions from the Baltics to the Balkans, and variants of it are even known in the North of Russia and Siberia.

The god who has doubts during creation is obviously a result of pagan imagination: the sacral connotation of the bee appearing in variants of the myth, helping God, carrying the message, might help the Christian interpretation.

The mythical hedgehog in itself is remarkable and barely researched. The dual earth-diver myth about the creation of the Earth has variants in which the hedgehog carries earth to the ancient water on his spines, or brings back sand stuck on his spines from the bottom of the sea. In the Hungarian myth the hedgehog rolls over the solid sky and pierces it, thus creating the Milky Way. Siberian myths compare hedgehogs to the sun, because his spines are similar to the sunbeams. Hungarian myths also originate the beams of the sun from their spines.

*

A Föld teremtése: a teremtő Isten dilemmái

A magyar teremtésmondákban megszokott sablon szerint a teremtő istenség céltudatosan és helyesen cselekszik, munkájának eredménye valamilyen pozitív teremtmény. A duális teremtésmondákban negatív társa utánozni akarja őt, de neki ez nem sikerül, ezért valamilyen hibás vagy egyenesen kártékony lényt hoz létre. Szokatlan az olyan teremtésmonda, amelyben a teremtő Isten nem tökéletes: elront valamit és ötlete sincs, hogy miként hozhatja helyre. Isten megalkotja az eget és a földet, ám a méreteket elvétí, a Föld olyan nagy lett, hogy az ég nem képes befedni. A sün segít rajta, azt tanácsolja, hogy a földet gyűrje össze olyan kicsire, hogy az ég alatt elférjen. Ezek a gyűrődések lettek a hegyek. A sün tehát a teremtésben aktívan közreműködő, mitikus lény. Ilyen szerepben a Baltikumtól a Balkánra lenyúló földrajzi sávban fordul elő, de Észak-Oroszországba és Szibériába is átível az a terület, ahol a fenti mondának ismertek a változatai.

A teremtéskor elbizonytalanodó Isten nyilvánvalóan pogány képzelet szüleménye: a monda változataiban megjelenő, Istennek segítő, üzenetet hordozó méh szakrális konnotációja segítheti a keresztény értelmezést.

A mitikus sün alakja önmagában is figyelemre méltó és kevésbé kutatott. A Föld teremtéséről szóló duális föld-búvár (earth-diver) mondának vannak olyan változatai, amelyekben a sün az ósvízre tüskéivel földet hord, vagy éppen a tenger fenekéről hozza fel a tüskéire ráakodott homokot. Magyar mondában a szilárd égbolton végighemperegve kilyuggatja azt, és így megalkotja a Tejutat. A naphoz is hasonlónak látják szibériai mondák szerint, mert tüskéi a nap sugaraihoz hasonlatosak. Magyar mondák is eredeztetik tüskéktől a napsugarakat.

OLÁH, JÁNOS

Traditional Ashkenazi Jewish food to reinforce faith

The Jewish people of Central and Eastern Europe, the so-called Ashkenazi Jews established over the course of the nineteenth century a peculiar dietary structure and a “menu”, which carries a meaning beyond its primary implications; it practically teaches and thereby reinforces religious convictions, the faith in God and in the eternal covenant between the Jews and God. Moreover, when ‘creating’ the meals the laws of *Kashrut*, the regulations of being kosher are determinant. The dishes associated with events of family life, and holidays and special occasions also serve the reinforcement of faith and of religious consciousness of the everyday life, which also manifests in the names or ingredients of the dishes, in the nature of the ingredients. Complying with dietary regulations and the dishes made of ingredients carrying additional meaning gain their true purpose in terms of a sense of togetherness and distinction. They reinforce religious consciousness, faith and bondage, as well as a sense of belonging together. Food and diet concerned with every momentum of life thus become an integral part of spiritual life, and an important instrument of reinforcing faith.

*

Hagyományos áskénáz zsidó ételek a hit erősítéséért

A közép- és kelet-európai zsidóság, az úgynevezett *áskenáz* zsidóság a XIX. század folyamán kialakította azt a sajátos étkezi struktúrát és „menüsört”, amelyeknek önmagán túlmutató jelentése van, mintegy tanítja és ezáltal erősíti a vallásos meggyőződést, a hitet Istenben és a zsidóság és Isten örök szövetségében. Mindemellett az ételek "megalkotásánál" a *kásrut* szabályai, a kóseriség előírásai is meghatározók. A családi élet eseményeihez, valamint az ünnepekhez, jeles napokhoz kapcsolódó étkezések fogásai is a hit erősítését, a vallásos életérzés tudatosítását szolgálják, amely az ételek elnevezéseiben vagy alapanyagaikban, az alapanyagok tulajdonságainak mibenlétében is megnyilvánul. Az étkezési szabályrendszer betartása és az önmagukon túlmutató jelentésű és alapanyagú ételek az összetartozás és megkülönböztettség viszonylataiban nyerik el igazi értelmüket. Erősítik a vallási öntudatot, a hitet és a kötelet, ahogyan az együvé tartozást is. Az élet minden mozzanatával szoros kapcsolatba kerülő táplálkozás így lesz a spirituális életnek is szerves része, a hit erősítésének egyik fontos eszköze.

LEHEL PETI

Authentic and false gifts in a Moldavian Pentecostal community

In my presentation I will analyze the ritual practices of communities belonging to a Moldavian Pentecostal network. The researched groups have different ethnic, linguistic and religious backgrounds, but they function in close-set, neighboring settlements. The first group operates in a (Moldavian *Csángó*) settlement of a Roman Catholic majority; the second group is in a village mostly inhabited by Orthodox Romanians; and the third is within a large Roma segregate of an Orthodox Romanian settlement. The “gifts received from the Holy Spirit” (*daruri*) constitute an important element of the groups’ worldview. There are gifts of “central

importance” which are characterized by the “richness of interpretation” and are the foundations for rituals. For the members of these groups these gifts are simultaneously the outflow of divine power (e.g. healing, exorcism, prophecy), and channels to communicate with God (speaking in tongues or *glossolalia*, prophecy, divination, vision – *viziuni, prorocire*). These gifts occur with variable importance in the religious practices of the groups I have researched. The gifts such as healing power, skills of seeing visionary prophecies or divination (“prorocsilás”) and speaking in tongues are of “central importance”.

The presentation discusses the problematic of the role of these gifts received from the Holy Spirit and constituting an important element of the groups’ worldview, in the fight for power positions of the elite representing different group interests. In my analysis of the ethnographic material discussed in the presentation I am using as starting point the observation of Meredith B. McGuire (*Pentecostal Catholics. Power, Charisma, and Order in a Religious Movement*, 1982) according to which the practice of charismatic rituals is closely intertwined with the power mechanisms within the groups, because control over the gifts essentially means control over the power inherent in the gifts. In my presentation I am arguing that beyond their religious and magical functions, the gifts of the Holy Spirit constitute the ‘battlefield’ for the leaders’ fight for legitimacy, for influence and control. The legitimacy of the leader represented an often-reoccurring problem in the groups of my research. As the studies of Meredith B. McGuire and Bryan R. Wilson have shown, the legitimate or illegitimate nature of the Holy Spirit’s gifts (*charismas*) is not given; it is created in the process of legitimization of the leader within the group. The presentation basically attempts to understand this process by analyzing concrete ethnographic situations (exorcism, divination, prophecy, conversational situations about questions of faith).

*

Autentikus és hamis ajándékok egy moldvai kistérség pünkösdi közösségeiben

Előadásomban egy moldvai pünkösdi hálózathoz tartozó közösségek rituális gyakorlatait elemzem. A kutatott csoportok etnikai, nyelvi és vallási háttérüket illetően különböznek, ugyanakkor egymáshoz közelfekvő, szomszédos településeken működnek. Az egyik csoport egy római katolikus többségű (moldvai csángó) településen, a második egy többségében ortodox románok által lakott faluban, míg a harmadik egy ortodox román település nagy létszámú roma szegregátumában működik. A csoportok világméretű fontos elemét jelentik a „Szentlélektől kapott ajándékok” (*daruri*). Vannak olyan „központi jelentőségű” ajándékok, amelyeket az „értelmezés gazdagsága” jellemez és rítusok épülnek rájuk. Ezek az ajándékok a csoportok tagjai számára egyszerre az isteni erő kiáramlásai (például gyógyítás, exorcizmus, prófécia) és az istenséggel való kommunikációs csatornák (nyelveken szólás vagy glosszolália, prófécia, jövőbe látás, látomás – *viziuni, prorocire*). Ezek az ajándékok eltérő jelentőséggel vannak jelen az általam kutatott csoportok vallásgyakorlatában. „Központi jelentőségű” ajándékot képez a gyógyító képesség, a látomásokban történő, prófécia és „prorocsilásra” (jövendőmondásra) való képesség és a nyelveken szólás.

Az előadás azt problematizálja, hogy milyen szerepet játszanak a csoportok világméretű fontos részét képező, Szentlélektől kapott ajándékok az eltérő csoportérdekeket képviselő elitek hatalmi pozícióért történő harcában. Az előadásban bemutatásra kerülő etnográfiai anyag elemzéséhez Meredith B. McGuire (*Pentecostal Catholics. Power, Charisma, and Order in a Religious Movement*, 1982) azon megfigyeléséből indulok ki, hogy a karizmatikus rítusok gyakorlása szorosan összefonódik a csoportokon belüli hatalmi mechanizmusokkal, mivel az ajándékok fölötti kontroll lényegében az ajándékokban rejlő

hatalom fölötti kontrollt jelenti. Az előadásomban amellet érvelek, hogy a Szentlélek ajándékai fontos vallásos és mágikus funkciójukon túlmenően a vezetők legitimitásharcának, befolyásszerzésének és kontrollgyakorlásának a terepét képezi. A vezetői legitimitás gyakran visszatérő problémát képez az általam vizsgált csoportokban. Ahogy arra M. B. McGuire és Bryan R. Wilson kutatásai is rámutattak, a Szentlélek ajándékainak (karizmák) legitim vagy illegitim volta nem önmagában adott, hanem a csoporton belüli vezetői legitimitás érvényre jutásának folyamatában teremődik meg. Az előadás végső soron konkrét etnográfiai helyzetek (ördögűzés, jóslás, prófécia, hitkérdésekről való beszélgetési szituációk) elemzésével e folyamat megértésére tesz kísérletet.

PÓCS, ÉVA

Belief, pretense and market strategies in the practice of magical/religious specialists

In my presentation I will examine the problematic in the title in relation to the magical/religious specialists of past religious rural communities, on the basis of the judicial records of seventeenth- and eighteenth-century witch-trials concerning the *táltos*. The narratives of the accused *táltos* and of the *pro* and *contra* witnesses are narrative constructions, common creations coming into existence through the dialogue of the interrogated people; the nature, the changes and the various versions of which are not so much defined by the faith and the religious experiences of the accused, or the events they experienced and rituals they performed, but primarily by the narrative traditions of their “pre-trial” community, by the stereotypical judicial narrative and by the prevailing discursive context; its nature is influenced by the opposing parties’ various intentions, expectations, interests, objectives; that is, their diverse narrative strategies. Taking all this into consideration, I will attempt to find the answers to the following questions: Were the supernatural aspects of the magical/religious specialists’ profession subject to religious faith and religious experiences? How did the *táltos* relate to their “sacred” vocation; and what exactly did it consist of? Was faith part of their *táltos* identity in their activities protecting and helping their community, in the effectiveness of their rituals, in the beliefs surrounding their persona (such as divine election, congenital characteristics, knowledge of supernatural origin, heavenly vocation, initiation, helping spirits, their own spirit form, metamorphoses, etc.); did they have religious experiences (such as otherworldly battles experienced in trance; helping or attacking spirit world)? How much of their *táltos* identity and *táltos* activities was a reality, and how much of it was just narrative construction?

The essence of the answer to the question is: we do not know. We might unmask the common deceivers, cheaters and profiteers of the magical market, but we can only observe the ostensible motives, the exterior manifestations and representations of faith, doubt, denial, and of pretense, simulation and the frail borderlines between the two, their overlapping variations. At most, we can imply that behind certain narrative constructions there is possibly the faith and the activities of a “real” *táltos*. In my presentation, taking all these aspects into consideration, I will try to review the testimonies of the *táltos* and their witnesses known from eighteenth-century Hungarian witch-trials, and the narrative strategies emerging from them; and on the basis of all I will outline the personality and the roles of some presumably real, or only simulating, maybe even deceiving *táltos*.

*

Hit, szerepjátszás és piaci stratégia a mágikus/vallásos specialisták gyakorlatában

Előadásomban a múltbeli vallásos falusi közösségek mágikus/vallásos specialistáival kapcsolatban vizsgálom a címben jelzett problematikát, a 17-18. századi magyarországi boszorkányperek jegyzőkönyveiből megismert táltosok adatai alapján. A perbefogott táltosok, valamint a mellettük vagy ellenük valló tanúk elbeszélései narratív konstrukciók, a vallás szereplőinek párbeszéde során létrejött közös alkotások, amelyek mibenlétét, változásait és egymástól eltérő változatait nem annyira a vádlott hite és vallásos élményei, nem a vele megesett események, általa gyakorolt rítusok, hanem elsősorban „per előtti” közösségének narratív hagyományai, a sztereotip bírósági narratíva, és a mindenkori beszédkontextus határozza meg, mibenlétét a szembenálló felek sokféle szándéka, elvárása, érdeke, célkitűzése, azaz változatos narratív stratégiái befolyásolják.

Mindezek figyelembe vételével próbálok meg választ adni kérdéseimre: vajon a mágikus/vallásos specialisták hivatásának természetfölötti aspektusai vallásos hit és vallási élmények tárgyai voltak-e. Hogyan viszonyultak a táltosok „szent” hivatásukhoz, és az tulajdonképpen miből állt? Táltos-identitásuk része volt-e a hit közösségüket óvó, segítő tevékenységükben, rítusaik hatásosságában, a személyüket övező hiedelmekben (mint az isteni kiválasztottság, születési sajátságok, természetfeletti eredetű tudás, mennyei elhívás, beavatás, segítőszellemeik, saját szellemalakjuk, átváltozásaik stb.)? Voltak-e vallásos élményeik (például transzban megélt másvilági csaták, az őket segítő és támadó szellemvilág)? Táltos-identitásuk és táltosi tevékenységük mennyiben volt valóság, és mennyiben csak narratív konstrukció?

A kérdésre adott válasz lényege: nem tudjuk. A közönséges ámítókat, csalókat, a mágikus piac haszonlesőit ugyan leleplezhetjük, de a hitnek, a kételynek és a tagadásnak, továbbá a tettetésnek, megjátszásnak és azok cseppfolyós határainak, egymásba átjátszó változásainak csupán nyílt indítékait, külső megnyilvánulásait, reprezentációit kísérhetjük figyelemmel. Legfeljebb csak sejteni tudjuk, hogy némelyik narratív konstrukció mögött esetlegesen egy „valódi” táltos hite és tevékenysége rejlik. Előadásomban e szempontok figyelembe vételével kísérlem meg a boszorkányperekből megismert 18. századi magyar táltosok és tanúik vallomásait, az azokból kirajzolódó narratív stratégiákat számba venni, és mindezek alapján egy-egy sejtethetően valódi, vagy csak szerepjátszó, netalán csaló táltos alakját és szerepeit körvonalazni.

POVEDÁK, ISTVÁN

New Hungarian mythology – pros and cons. Vernacular religious wars

In the past two decades there has been an increase in the number of alternative interpretations aiming to reconstruct Hungarian history, Hungarian 'ancient religion'. Research usually associates the phenomenon to contemporary pagan orientation, while its roots are much more complex than that. It is simultaneously using Christian, or seemingly Christian symbolism and motifs, including pre-Christian practices from *táltos*- and shaman-beliefs that they consider to have been an authentic historical reality, and reinterpreting certain periods and actors of Hungarian history. While the phenomenon can be equally found in vernacular religiosity of Christian and non-Christian individuals, it provoked a vivid reaction from both the clergy and the academic world. The aim of my presentation is to show through Hungarian mythology how a vernacular religious phenomenon, starting out fundamentally as a 'bottom-up', grassroots movement, then reaching various levels of institutionalization, generates conflicts on an

individual, social and institutional level. What could be the role of the researcher of the phenomenon in a conflict where no discourse or compromise is possible?

SMID, BERNADETT

Faith, deception and profit making. Discursive strategies of a seventeenth-century Spanish hermit

In my presentation I will show the preliminary investigations of a source publication in progress and a related case study. My source is the material of an inquisition trial conducted in Barcelona between 1641 and 1644, of which I study the data concerning faith, deception and profit making. The accused was a hermit from Old Castile, who performed healing activities and divination within the urban community of Solsona, the bishopric of the Principality of Catalonia, until he was caught in the force field of a local conflict, in which, according to the correspondence about his case between the higher clergy-lower clergy and the malcontent local population, and to the witness testimonies he was accused of fraud and *superstitio*.

I will attempt a multi-level interpretation of the hermit's actual magical-sacral activities from the double perspective of faith and doubt: 1. In the contemporary Spanish theological-demonological literature, what kind of evolution can we trace for the arguments, which attempted to distinguish the fields of religion-magic (*superstitio*) -science (*ratio*); and how much of this did the local clergy refer to in relation to the case of the hermit? 2. What position did the higher clergy formulate against the hermit? 3. How did the urban population relate to the hermit's activities; and how do these opinions appear in the witness testimonies? 4. How did the accused (re-)interpret his own activities? What narrative strategies did he apply in his defense, and how effective were these in front of the inquisition? How does faith and Catholicism, profit making and fraud appear in his answers, in a defensive speech situation?

*

Hit, megtévesztés, előnyszerzés. Egy 17. századi spanyol remete diszkurzív stratégiái

Előadásomban egy készülő forráskiadvány és a hozzá kapcsolódó esettanulmány előmunkálatait szeretném bemutatni. Forrásom egy 1641–1644 között Barcelonában lezajlott inkvizíciós per anyaga, aminek ezúttal hittel, megtévesztéssel, előnyszerzéssel kapcsolatos adatait dolgozom fel. A vádlott egy Ó-Kasztíliából származó remete, aki egy Katalán Hercegségbeli püspöki székhely, Solsona városi közössége körében végzett gyógyító és divinációs tevékenységet egészen addig, amíg egy helyi konfliktus erőmezejébe nem került, ahol a felsőpapság – alsópapság, és a zúgolódo helyi lakosság az ügyben lefolytatott levelezés és a tanúvallomások bizonyossága szerint csalással és *superstitio*val vádolja.

A remete konkrét mágikus-szakrális tevékenységének értelmezését a hit és kétely kettős szempontjából, több szinten szeretném megkísérelni: 1. Hogyan alakult a korabeli spanyol nyelvű teológiai-démonológiai irodalom érvrendszere, amely a vallás – mágia (*superstitio*) – tudomány (ráció) területének elhatárolását kísérelte meg, és ebből mire hivatkozik a lokális papság a remete esetével kapcsolatban? 2. Mi a felsőpapság remetével szemben megfogalmazott álláspontja? 3. Hogyan viszonyul a remete tevékenységéhez a városi lakosság, illetve hogyan jelennek meg ezek a vélemények a tanúvallomásokban? Mi adhat okot a kételyre? 4. Hogyan értelmezi (át) önnön tevékenységét a vádlott? Milyen narratív stratégiát

alkalmaz a saját védelmében, és ezek mennyire bizonyulnak hatékonyak az inkvizíció előtt? Miként jelenik meg hit és katolicizmus, előnyszerzés és csalás a válaszaiban, a védekezés beszédhelyzetében?

TAMÁS, ILDIKÓ

The Devil's voice (?) The Sami song in the “cross”-fire of various discourses¹

The *joik* is a vocal singing tradition of the Sami (Lapps), an indigenous minority in Northern Europe. Medieval and early modern sources, mostly from the pen of travelers and missionaries consider it almost without exception to be a symbol of paganism; they describe it as the magical song constituting a part of the shaman's ritual ceremony, which, for a stranger's ears is closer to a wolf's howling or bear growling, than to singing. Until the nineteenth century Christian missions were unsuccessful among the Sami. It was thanks to the activities of the charismatic Laplander, Lars Levi Laestadius that the previously formal or 'pretended' Christianity was replaced in increasingly wider circles by a deeply experienced, earnest Lutheran faith. The success of Laestadius' puritan movement was due partly to the restrictions on alcoholism, which became more and more devastating at the time; and partly to the fact that he managed to mitigate the alien nature of Christian worldview by using elements and natural symbols of the Sami mythology in his sermons. In relation to *joiking*, however, he also shared the official ecclesiastic point of view, and thereby this singing tradition disappeared almost completely with time. This process was also supported by the twentieth-century political discourse, which stigmatized *joiking*, considering it an inferior and shameful custom, along with all phenomena relating to the traditional lifestyle of the Sami.

This situation started to change only in the last third of the twentieth century, when a few Sami intellectuals started mobilizing increasingly greater masses for a movement, in which they associated the revival of *joiking* with their efforts of ethnic and cultural revitalization. The initiative was so successful that *joik* became the central symbol of the Sami renaissance; it was considered a “trendy”, admirable and praiseworthy phenomenon, which contributed to the reinforcement of the endangered minority's position in the northern states. The *joik* was brought back to public awareness, it became part of everyday life and of holidays again, but the return to the genre was far from being uniform among the Sami. While the field of application of the *joik* extended to the entire spectrum of the Sami people's profane life, even today it is still mostly known for its involvement in shamanism; be it a performance of a “celebrity” *joik*-singer or in movie or in literature.

Most of the contemporary Laestadian Christians condemn *joiking*, while they wish to contribute to the Sami revitalization efforts in the cultural and political field. In certain dioceses *joik* has already become part of the liturgy; and many others have voiced their demand in spite of the strong opposition of conservative Christians. The majority would still keep the *joik* out of the church, for various reasons. For instance, because the Sami neo-pagan movements also arrogate to themselves the right to interpret and use the *joik* tradition. It is important to add to all of this, that Laestadian Christians have also developed their own, individual ecclesiastic songs, which would strongly remind an outsider of *joiking*, but if someone alludes to the

---

¹ The presentation of this topic is based on my field experiences, interviews and use of questionnaires, which were conducted with the support of the OTKA PD research no. 105482.

resemblance, they strongly object. *Joiking* used to be part of Sami identity, and outsiders still see it that way. Among the Sami, however, many feel that *joiking* causes serious contradictions in religious and ethnic identity constructs (at least in the semantic field of the currently prevailing discourses).

*

Az ördög hangja(?) A számi dal a különböző diskurzusok “kereszt”-tüzeiben.

A jojkálás, az észak-európai őshonos kisebbség, a számik (lappok) vokális énekhagyománya. A középkori és újkori, elsősorban utazók és hittérítők tollából született források szinte kivétel nélkül a pogányság szimbólumaként tekintik, a sámán rituális szertartásának részét képező mágikus énekként mutatják be, amely egy idegen számára közelebb áll a farkasüvöltéshez vagy a medvebögéshez, mint az énekléshez. A 19. századig a keresztény hittérítés nem volt eredményes a számik körében. A lapp származású, karizmatikus Lars Levi Laestadius működésének köszönhetően, az addig inkább formális vagy látszat kereszténységet egyre nagyobb körben váltotta fel a mélyen megélt, meggyőződéses evangélikus hit. Laestadius puritán mozgalmának sikeressége részben az akkoriban egyre pusztítóbb alkoholizmus visszaszorításának volt köszönhető, másrészt annak, hogy a keresztény világkép idegenségét sikeresen “feloldotta” prédikációiban a számi mitológia elemeinek, természeti szimbólumainak felhasználásával. Azonban a jojkálással kapcsolatban ő is osztotta a hivatalos egyházi álláspontot, így ez az énekes hagyomány idővel szinte teljesen visszaszorult. Ezt a folyamatot támogatta a 20. századi politikai diskurzus is, amely stigmatizálta, alsóbbrendű és szégyellni való szokásként tekintette a jojkálást minden, a számik hagyományos életmódjához kapcsolódó jelenséggel együtt.

Változás csak a 20. század utolsó harmadában következett be, amikor néhány számi értelmiségi a jojkahagyomány újjáélesztését az etnikai és kulturális revitalizáció törekvéseihez kapcsolva egyre nagyobb tömegeket maga mögé állító mozgalmat indított útjára. A kezdeményezés olyan sikeres volt, hogy a jojka a számi reneszánsz központi szimbólumává vált, a nem számik körében is “trendi”, csodálatra és elismerésre méltó jelenséggé, amely hozzájárult ahhoz, hogy a veszélyeztetett kisebbség pozíciója megerősödjön az északi államokban. A jojka ugyan újra visszakerült a köztudatba, újra része lett a hétköznapoknak és az ünnepeknek, a műfajhoz való viszonyulás korántsem egységes a számik körében. Jóllehet a jojka használati köre a számik profán életének teljes spektrumára kiterjedt, napjainkban is a samanizmussal való összefonódása kap leginkább hangsúlyt, akár a “celeb” jojkaénekesek előadásában, akár a filmekben vagy az irodalmi alkotásokban.

A mai laestadianus keresztények jelentős része továbbra is elítéli a jojkálást, miközben a kulturális és politikai mezőben szeretnék kivenni részüket a számi revitalizációs törekvésekben. Néhány egyházkerületben a jojka mára a liturgia részévé vált, és több helyen fogalmazódik meg az igény a konzervatív keresztények erős ellenállásának dacára. A többség továbbra sem engedné be a jojkát a templomokba, különböző okokból. Például azért, mert a számi neopogány mozgalmak is jogot formálnak a jojkahagyomány értelmezésére és felhasználására. Mindehhez fontos kiegészítés, hogy a laestadianus keresztények is kialakították a maguk sajátos egyházi énekeit, amelyek egy kívülálló számára erősen emlékeztetnek a jojkára, ám ha erre utal valaki, erőteljesen tiltakoznak. A jojka valaha teljesen egybeforr a számi identitással, és a kívülállók többnyire ma is így látják. A számik körében azonban sokan érzik úgy, hogy a vallási és etnikai identitáskonstrukcióban a jojkálás komoly ellentmondásokat okoz (legalábbis a jelenleg meghatározó diskurzusok jelentésmezéjében).

Tóth, Anna Judit

Faith and credulousness. Late antique interpretations of faith and knowledge

In my presentation I am discussing late antique interpretations of faith and knowledge, and their effect on the religious practices of the age. At the beginning of the twenty-first century there seems to be a faith versus science opposition on the rise, which, instead of being deduced from the specificities of the past few centuries, tends to be regarded as a general and irreconcilable opposition by those who accept its existence. It is instructive to compare the current conceptual system to late antique notions, according to which the concepts of faith, knowledge and opinion had completely different interpretations. Before Christianity the issue of faith did not occur in religious contexts; participation in the rituals was how one became a part of a cult, which was also a civic obligation, and thus its opposition to knowledge would have been pointless. The greatest attempt to define knowledge was made by Plato, who opposed the notion of opinion (*doxa*) to that of knowledge (*episteme*), which, however, primarily means a non-empirical knowledge.

The rational-idealistic approach to knowledge remained dominant during the entire Antiquity, which is not surprising considering that lacking experimental methods and reliable measuring instruments they obtained proven results in the fields of mathematics, geometry, astronomy and musicology. On the basis of these results they were inclined to put any conclusion attained with the help of rational deduction in the category of certain knowledge – even if the end result was merely a theological speculation. It was in this context that Christianity started to place faith before knowledge – it is not surprising that as early as the first century, there have appeared Christian currents, which, according to the spirit of the age, promised knowledge: *gnosis*. In the last centuries of Antiquity there has been a particular situation from the perspective of the anthropology of religion: “knowledge” was represented by Neo-Platonism, with its theology and magic, ousting any other philosophical tradition; meanwhile, Christian Churches not only represented faith, but also skepticism.

*

Hit és hiszékenység. A hit és tudás késő ókori értelmezései

Előadásomban a hit és tudás késő ókori értelmezéseit járom körül, s ennek hatását a korszak vallási gyakorlatára. A XXI. sz. elején újra felbukkanni látszik egy hit kontra tudomány szembeállítás, melyet mindazok, akik elfogadják egy efféle oppozíció létét, nem az utolsó néhány évszázad nyugati kultúrájának sajátosságaiból vezetnek le, hanem általános érvényű és kibékíthetetlen oppozíciónak tekintenek. Tanulságos szembeállítani a jelen fogalmi rendszerével a késő ókorét, melyben a hit, tudás, vélemény fogalmai teljesen eltérő értelmezéssel rendelkeztek. A kereszténység megjelenése előtt a hit kérdése nem jelenik meg vallási kontextusban, a kultusz részesévé a rítusokban való részvétel tesz, ami egyszersmind állampolgári kötelesség is, s így a tudással való szembeállítása értelmetlen. A tudás fogalmának definiálásra a legnagyobb hatású kísérlet Platóné, aki a vélemény (*doxa*) fogalmával állítja szembe az episztémét (tudás), ami azonban elsősorban nem-empirikus tudást jelent.

A tudás racionális-idealista megközelítése az egész ókorban uralkodó marad, ami nem meglepő tekintve, hogy kísérleti módszerek, ill. megbízható mérőműszerek híján bizonyítható eredményeket a matematika, geometria, asztronómia és zeneelmélet területén értek el. Ezekben elért eredményeik alapján azonban hajlamosan voltak a biztos tudás kategóriájába sorolni bármilyen racionális dedukció segítségével elért következtetést – akkor is, ha a végeredmény tisztán teológiai spekuláció volt. Ebben a közegben kezd a kereszténység a hitet a tudás elé

helyezni – nem meglepő, hogy már az első évszázadban megjelennek olyan keresztény irányzatok, melyek a korszellemnek megfelelőbb módon tudást, gnóvizist ígérnek. Az ókor utolsó századaiban vallásantropológiai szempontból különös helyzet áll elő: a minden más filozófiai irányzatot kiszorító neoplatonizmus képviseli a „tudást”, a maga teológiájával és mágiájával, ehhez képest a keresztény egyházatyák képviselik nem csupán a hitet, hanem a szkepszist is.

TÓTH G., PÉTER

Fictive community, narrative identity, social reality. Faith and doubt in a market town in the age of the Enlightenment

In the second year of the reign of the enlightened Joseph II, on March 15, 1782, Konrád Frekk, the tanner from Báticasék, and his wife gave a desperate testimony in front of György Szelle, the town notary of Tolna county and his juror, Mihály Majer: “My lords, we are horrified to tell you, but distress and fright made us confess; we have suffered all kinds of damages, we lost our money, our food, our flour, we lost our white geese, we never knew where all our wealth went, but now the Gypsy girl told us where it all went; you just have to call her in, she will not deny anything, she claims she is a member of the Association of Witches.”

The “Gypsy girl” in question was none other than their stepdaughter, whom they took by force from her parents in order to raise her as a “new citizen”, a “new Hungarian” in exchange for the low allowance the county paid them. In reality, Éva Frekkin was a source of cheap labor and a maid at the tanner’s family. She was one of the children who between 1773 and 1790 were relocated to non-Gypsy parents. The aim of the decree issued by Maria Theresa was to separate from the Gypsy families, living a wandering lifestyle, their descendants by the age of twelve, who might renew this lifestyle; and make them forget the Gypsy language and teach them agriculture. The most important objective, however, was to turn them into useful servants of the empress. The reeducation of Éva was presumably unsuccessful; her previous Gypsy identity could no longer develop, while her “new Hungarian” identity was not ‘ready’ yet at the time of our story. The quotation above, however, implies that Éva – at least on a narrative level – already belonged to a community, and accordingly, she had her own identity; yet the authorities considered it safer to launch a procedure in order to make this identity more evident.

*

Fiktív közösség, narratív identitás, társadalmi valóság. Hit és kétely egy felvilágosodás kori mezővárosban

A felvilágosult eszméket képviselő II. József uralkodásának második évében, 1782. március 15-én Frekk Konrád báticaséki tímár és felesége kétségbeesett vallomást tett a Tolna megyei mezőváros jegyzője Szelle György és esküdtje Majer Mihály előtt: „Uraim irtózunk is megmondani a dolgot, de a kinteléség és a rémulés kéntelenétett bennünket megvallani, már sokféle károkát szenvettünk pénzünk eleségünk lisztünk mindenkor veszett a házba szemlátomást fejér ludainkból kipuszultunk soha nem tudhattuk meg hová lesz mindenünk, hanem most vallya meg a czigány leány hogy hová lett, csak hijják bé kegyelmetek magát semit sem fog tagadni, és magát mongya a Boszorkányok Társaságába bé irva lenni.”

A nevezett „cigány leány” nem volt más, mint neveltányuk, akit szüleitől erőszakkal elszakítva „új polgárként”, „újmagyarként” neveltek a vármegye által biztosított alacsony jutalékért. Valójában Frekkin Éva olcsó munkaerő és cseléd volt a tímár családjánál. Egyike azoknak a gyermekeknek, akiket 1773 és 1790 között telepítettek nem cigány szülőkhöz. A Mária Terézia által hozott rendelet célja az volt, hogy 12 éves korukra a kóborló életmódot folytató cigány családoktól elszakítsák az életformát megújító utódokat, elfelejtessék velük a cigány nyelvet, megtanítsák nekik a földművelést. Ám a legfontosabb cél az volt, hogy hasznos alattvalói legyenek az uralkodónak. Éva átnevelése valószínűleg sikertelen volt, korábbi cigány identitása *már nem*, „újmagyar” identitása *még nem* alakult ki történetünk idején. A fenti idézet mégis arra utal, hogy Éva – legalábbis az elbeszélései szintjén tartozott ugyan egy közösséghez, és ennek megfelelően rendelkezett is saját identitásával, mégis ennek egyértelműsítése érdekében a hatóság is jónak látta az eljárás megindítását.

Valtchinova, Galia

From ‘belief’ to ‘knowledge’: attitudes to and uses of extra-lucid knowing in late-socialist and post-socialist Bulgaria (on the example of the seer Vanga)

Since the late 1980s, and especially in the 1990s, Bulgarian society was inundated by various forms of public talk about extra-sensorial and extra-lucid knowledge (talking, writing, reading about), most part of which was articulated around the figure of the seer Vanga. The one-time ‘seer of Petric’, which made for the renown of a small town located at the border of Bulgaria with former Yugoslavia (now FYRoM) and Greece, was transformed into an authentic institution of extra-lucid knowledge by some, and of alternative medicine and ‘extra-sensorial practice’ by others. The talk about Vanga – of her faculties of ‘seeing’ the past and ‘predicting’ the future – was cast either in a vocabulary of “faith”/ belief, or in a vocabulary of “knowledge”. Accordingly, people use either to lend “faith” and “believe in” Vanga’s sayings and predictions, or to insist on her “knowledge” separating it from any form of “religion”.

Drawing on fieldwork and archival work, I will explore the various ways of talking about the performances of the seer Vanga, as well as the shifts in the public talk about Vanga over the decades. My aim is to show that there is continuity between representations involving “faith” (= *believing in* Vanga) and those putting forth the explanation of ‘the phenomenon Vanga’ in terms of “knowledge”. Above all, my aim is to show to what extent the purportedly ‘extraordinary natural phenomenon’ (one of the commonest ways to refer to Vanga) results from cultural competences owned by the alternative religious experts in the Balkans.

Vass, Erika

Spare rope. Magical rituals collected among Calvinist and Unitarian believers

The Calvinist and Unitarian churches established in the sixteenth century tried to place faith on more rational foundations in comparison to the Catholic Church,. Therefore, for instance, they abolished the cult of saints. During my fieldworks in Transylvania, nevertheless, I have heard stories in the circle of Calvinist and Unitarian devotees, or have participated in rituals of molten lead, of preparing coal water against evil eye, which lead me to the conclusion that in a crisis situation they seek help in practices outside of their religion. I consider the use of holy water, turning to fortune-tellers, Orthodox priests also as a kind of manifestation of doubt in their own

religion. On the basis of eighteenth- and nineteenth-century Calvinist and Unitarian ecclesiastical documents, the role of the priest had been modified to the management of the village community (one part of this was 'Church discipline' also discussed by the ethnographic literature); the number of ecclesiastic holidays decreased, liturgy became simpler. I have heard several times among Unitarians that, compared to their own religion, they consider Roman Catholic faith to be "a strong religion".

*

Pótkötél. Református és unitárius hívek körében gyűjtött mágikus rítusok

A 16. században létrejött református és unitárius egyházak igyekeztek a római katolikus egyházhoz képest racionálisabb alapokra helyezni a hitet, így például eltörölték a szentek kultuszát. Erdélyi terepmunkáim során református és unitárius hívek körében mégis hallottam olyan történetekről, vagy vettem részt önöntésen, szemmel verés elleni szenes víz készítésén, amik arra engedtek következtetni, hogy krízishelyzetben saját vallásukon kívüli gyakorlatokban keresnek segítséget. A saját vallásukkal szemben megfogalmazott kételyeik megnyilvánulásainak tekintem a szentelt víz használatát, jóskhoz, ortodox papokhoz fordulást is. 18-19. századi református és unitárius egyházi iratokat olvasva a pap szerepe inkább a faluközösség irányítására helyeződött át (ennek egy része a néprajzi szakirodalomban is tárgyalt egyházfegyelem), az egyházi ünnepek száma lecsökkent, a liturgia egyszerűbbé vált. Unitárius hívek körében többször hallottam, hogy a római katolikus vallást sajátjukhoz képest „erős vallás”-nak tekintik.

Vidacs, Bea

Fear, anxiety and doubt in the 2015 Lenten Teachings of Jesus Christ given through the Seer of Sükösd

During Lent the seer of Sükösd relives the Passion Christ every Friday. Similarly to the visions taking place at other times during the year, the final act of the event is constituted by the „teachings” of Jesus Christ conveyed through the seer at the end of the evening. In 2015 Jesus Christ organized his teachings around the interrelations of the concepts of fear, anxiety and doubt. My paper will analyze the worldview that emerges from these communications paying special attention to the concept of doubt and its relationship to belief.

*

Félelem, aggodalom és kétely a sükösdi látó 2015-ös nagyböjti tanításaiban

A sükösdi látó Nagyböjt alatt minden hét péntekén újraéli Jézus Krisztus szenvedéseit. Csakúgy mint az év más szakaszaiban zajló látomásokkor, az esemény végpontját a Jézus Krisztus által a látón keresztül közvetített „tanítások” adják. 2015-ben Jézus Krisztus félelem, aggodalom és kétely összefüggései köré szervezte tanításait. Dolgozatomban meg fogom vizsgálni, hogy milyen kép tárul fel a látó világnézetéről és a kétely fogalmáról és hithez való viszonyáról ezekben a kommunikációkban.

Vilmos Voigt

Why do we believe in beliefs? (The paradigmatic and syntagmatic axis of beliefs) (2)

The conference about belief-systems in Visegrád, which opened a new era in the research of beliefs in Hungarian social sciences, was in 1975. Besides the (unfortunately only in 1980) published texts of the lectures, the hundreds of pages of multiplied materials distributed among the participants ensured until today an unparalleled opportunity for in-depth reflection. Since my presentation under the above-cited title has been published in print (more than once), I hope that this conference in Pécs will provide an occasion for the interested parties to read the thirty year-old texts.

The “(2)” in the title implies that it would be highly important to clarify (not the facts, since they have been cleared), but the researchers’ ideas on the matter of which came “first”: faith or doubt?

*

Miért hiszünk a hiedelmekben? (A hiedelem paradigmaticus és szintagmaticus tengelye) (2)

1975-ben volt az a visegrádi hiedelemrendszer-konferencia, amely új korszakot, nyithatott a hiedelmek magyarországi társadalomtudományi kutatásában. Nemcsak a (sajnos csak 1980-ban) megjelent előadásszövegek -- hanem résztvevők számára biztosított sokszáz oldalas sokszorosított anyag -- máig alighanem nem felülmúlt lehetőséget biztosított az elmélyedésre. Minthogy a fenti című előadásom nyomtatásban (több ízben is) megjelent, a mostani pécsi konferencia remélhetőleg lehetőséget ad arra, hogy a harminc éves szöveget az érdeklődők elolvashassák.

A címben szereplő (2) arra utal, hogy igen fontos lenne tisztázni (nem a tényeket, mivel azok tisztázottak) hanem a kutatók elgondolásait, mi volt "előbb": a hit vagy a kétely?

A konferencia támogatója / Supported by:

Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások (324214 sz. EKT projekt)

Vernacular religion on the boundary of Eastern and Western Christianity: continuity, changes and interactions (ERC project № 324214)